

SŁAWOMIR BANASZAK
ORCID 0000-0001-6083-6641

KAROLINA DOMAGALSKA-NOWAK
ORCID 0000-0002-9083-3852

ŁUKASZ P. RATAJCZAK
ORCID 0000-0001-7889-1200

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

DARIUSZ SKOWROŃSKI
ORCID 0000-0001-6459-6200

Temple Univeristy Japan Campus

KATARZYNA WASZYŃSKA
ORCID 0000-0003-1495-4537

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

EDUKACJA, SPOŁECZEŃSTWO I PRACA WE WZAJEMNYCH MIĘDZYKULTUROWYCH ZWIĄZKACH. PRZYPADEK JAPONII

ABSTRACT. Banaszak Sławomir, Domagalska-Nowak Karolina, Ratajczak Łukasz P., Skowroński Dariusz, Waszyńska Katarzyna, *Edukacja, społeczeństwo i praca we wzajemnych międzykulturowych związkach. Przypadek Japonii* [Education, Society, and Work in Intercultural Relations. The Case of Japan]. Studia Edukacyjne nr 54, 2019, Poznań 2019, pp. 37-54. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2019.54.3

The paper addresses the educational, cultural and economic differences of Japan in relation to Poland as a country representing the values of the Old Continent. In particular, selected aspects of education and parenthood in the Land of the Cherry Blossom were analyzed, as well as partnerships as well as the labor market and organizations. The authors emphasize that their goal is to look for cultural differences, but also for generalizable similarities. Research issues undertaken as part of empirical comparative research focused on the various aspects of social life in both countries are revealed.

Key words: education in Japan, parenthood, cultural differentiation, social structure, partnerships, Japanese work organization

Uwagi wstępne

Relacje wzajemne między edukacją, społeczeństwem i rynkiem pracy to zagadnienie klasycznej już natury¹. Przynajmniej na gruncie nauk społecznych oraz – węższej – nauk o edukacji. Trudno bowiem rozpatrywać obecnie określone struktury edukacyjne w oderwaniu od takich struktur pozaedukacyjnych, jak: gospodarka, społeczeństwo, kultura. Zresztą, zacieśnienie tych relacji, charakterystyczne dla ponowoczesnej czy neoliberalnej rzeczywistości stało się już jakiś czas temu faktem – w pierw w krajach rozwiniętej gospodarki rynkowej, a później w krajach rozwijających się².

Z tych oto względów podejmowanie studiów porównawczych, które z jednej strony ukierunkowane są na rzetelną diagnozę aktualnego stanu rzeczy i – jednocześnie – angażują wyjaśnienia genetyczne, z drugiej natomiast starają się poszukiwać tych podobieństw, które dają możliwość wyprowadzenia ogólnych tez odnoszących się do współczesności, wydaje się bardzo trafne. Tym bardziej że metoda porównawcza sankcjonowana jest długą i bogatą tradycją badawczą w naukach społecznych.

Przedmiotem naszych analiz są szeroko rozumiane związki międzykulturowe – tak w perspektywie makro, jak i w perspektywie mikro, widziane przez teleskop i mikroskop³. Nasze badawcze akcenty rozłożone są między edukację, pełnienie ról społecznych a funkcjonowanie w obrębie struktur gospodarczych czy – szerzej – pracowych. Postępowanie badawcze⁴ obejmuje zarówno ilościowe, jak i jakościowe strategie gromadzenia danych. Zakładamy, że taki model pozwoli nam na uchwycenie tego, co swoiste w międzykulturowych związkach, a także stworzy możliwość do uprawnionych uogólnień odnoszących się do zarysowanych obszarów badawczych.

Celem niniejszego tekstu jest zwrócenie uwagi na rangę międzykulturowych związków w kulturze współczesnej oraz relacji wzajemnych między wyróżnionymi strukturami nowoczesnych społeczeństw, przede wszystkim między edukacją, strukturą społeczną, pełnieniem ról społecznych, rodziną, wreszcie gospodarką i tak zwanym statusem ekonomicznym jednostki. Chce-

¹ Porównaj w tym przedmiocie rozważania Zbigniewa Kwiecińskiego, *Funkcjonowanie szkoły w środowisku wiejskim. Studium wsi peryferyjnej*, Warszawa 1972; tegoż *Wykluczanie*, Toruń 2002; Mirosława J. Szymańskiego, *Studia i szkice z socjologii edukacji*, Warszawa 2015; Zbyszka Melosika, *Postmodernistyczne kontrowersje wokół edukacji*, Poznań – Toruń 1995.

² Por. A. Szahaj, *Neoliberalizm, turbokapitalizm, kryzys*, Warszawa 2017, a także E. Potulicka, J. Rutkowiak, *Neoliberalne uwiktania edukacji*, Kraków 2010.

³ Por. S. Kozyr-Kowalski, *Socjologia, społeczeństwo obywatelskie i państwo*, wyd. II poszerzone, Poznań 2004.

⁴ S. Banaszak, *Menedżerowie w społeczeństwie współczesnym. Studium z socjologii edukacji*, Poznań 2019, s. 92-100; por. tenże, *Edukacja menedżerska: geneza i znaczenie w nowoczesnych społeczeństwach*, *Studia Edukacyjne*, 2015, 35.

my ponadto, za sprawą wstępnego przedstawienia wybranych zagadnień, ukazać odmienności polskiego oraz japońskiego stylu życia i pracy. Mamy nadzieję, że ów zarys odzwierciedla przynajmniej uwarunkowania naszych badawczych zainteresowań obu kulturami oraz że ów zwrot ku międzykulturowym związkom jest koniecznym aktem empirycznym w ramach nauk o edukacji i – szerzej – w ramach nauk społecznych.

Edukacja w kręgu kulturowych różnic

Polityka edukacyjna, charakter szkoły i zachowanie uczniów odzwierciedlają różnice między społeczeństwami, które cechują się niezależnością, a tymi, w których dominuje współzależność. Można analizować wymienione zagadnienia również w opozycji Wschodu i Zachodu w następujących aspektach: dążenie w społeczeństwie do indywidualnego działania lub pracy zespołowej; wyróżnianie się jednostki a próbę wtopienia się w grupę; ważkość systemu egalitarnego w przeciwieństwie do podkreślenia systemu hierarchicznego oraz „przekonanie o uniwersalności zasad właściwego zachowania *versus* preferowanie podejść partykularnych, uwzględniających sytuację i charakter relacji”⁵. W społeczeństwach Wschodu, jak wskazuje Nisbett, istotne jest bycie częścią grupy, od której zależysz. Jednostka jest ważna jako członek grupy; jej sukcesy są znaczące dla społeczności, w której hierarchia odgrywa duże znaczenie. W społeczeństwach Zachodu natomiast jednostka jest na pierwszym miejscu, swoboda i sukces indywidualny są najważniejsze⁶. Uczenie się w tych dwóch systemach zatem istotnie się różni. Na Wschodzie główny nacisk kładzie się na egzaminy i oceny. Certyfikaty i wysokie wyniki są rezultatem walki prowadzonej w konkurencyjnym świecie. Azjatycki system edukacji skoncentrowany jest na nieustannym sprawdzaniu testowym i ściganiu się w rankingach, już na poziomie szkół podstawowych. Rodzice biorą aktywny udział w mobilizowaniu dzieci do coraz lepszych wyników, co sprawia, że kształcenie przez pewien czas przypomina przygotowywanie się do testu. Taka polityka realizowana jest w wielu krajach azjatyckich, takich jak Singapur, Chiny i Indie. Wartości społeczeństw konfucjańskich, jakie czczą starsi, ułatwiają nauczycielom kontrolowanie uczniów, skłanianie ich do aktywności na lekcjach. Szkoły azjatyckie mają większe klasy i dlatego nauczyciele dysponują czasem na planowanie lekcji i poprawę wyników w szkole⁷. System zachodni przyjmuje inne podejście, które jest, w porów-

⁵ R. Nisbett, *Geografia myślenia. Dlaczego ludzie Wschodu i Zachodu myślą inaczej*, Sopot 2009, s. 58.

⁶ Tamże, s. 67-68.

⁷ M. Trucker, *Education eastern culture and western values*, [data dostępu: 15.10.2019] <http://ncee.org/2016/07/education-eastern-culture-and-western-values/>

naniu ze wschodnim, stosunkowo zrelaksowane i ma na celu głębsze zrozumienie koncepcji. Edukacja koncentruje się na doskonaleniu umiejętności oraz promuje logiczne myślenie, dyskusje i prace badawcze. Zachodni system zachęca uczniów, z założeniach, do rozwijania swoich zainteresowań⁸.

Japoński system oświatowy został ukonstytuowany w 1947 roku w Podstawowej Ustawie o oświacie („*Kyōiku Kihon Hō*”), Ustawie o szkolnictwie („*Gakkō Kyōiku Hō*”) oraz nowej Konstytucji Japonii („*Nihonkoku-no Kenpō*”). Ustawowymi wartościami są egalitarność i powszechność edukacji. Edukacja szkolna ma na celu przygotowanie uczniów do bycia odpowiedzialnymi obywatelami, walczącymi o pokój i demokrację oraz przestrzegających praw człowieka i zachowujących tolerancję religijną. „Japoński styl Awase (harmoonijny, dopasowujący) odrzuca pogląd, jakoby człowiek mógł kształtować otoczenie i uznaje, że powinien się raczej do otoczenia dostosować”⁹.

W Japonii jest trójstopniowy system szkół podstawowych i średnich, taki jak do 2018 roku w Polsce – sześciolletnia szkoła podstawowa (*shōgakkō*) oraz trzyletnie gimnazjum (*chūgakkō*) i liceum (*kōtōgakkō*). W Polsce, w wyniku zmian przywrócono system ośmioletniej szkoły podstawowej i czteroletniego liceum lub szkoły ponadpodstawowej zawodowej. Szkolnictwo wyższe w Japonii prowadzone jest na uniwersytetach (*daigaku*), na których podstawowe studia trwają 4 lata oraz w dwuletnich szkołach policealnych (*tanki daigaku*). Kształceniu przypisuje się bardzo wysoki priorytet. W związku z tym obserwujemy tam wysoki udział procentowy na kolejnych szczeblach edukacji (np. w liceach niemal 100% uczniów kontynuuje naukę)¹⁰. W społeczeństwie japońskim bardzo duże znaczenie ma hierarchia, co znajduje również swoje odzwierciedlenie w funkcjonowaniu w szkole. Młodszy uczniowie zwracają się do starszych dodając do imion *-san* (bliskie polskiemu pan/pani) lub *-sempai* (dosł. starszy kolego/starsza koleżanko)¹¹. Dzieci w szkole podstawowej mają dodatkowe obowiązki, które związane są z dbaniem o szkołę, w tym sprzątnięciem (m.in. sal gimnastycznych, toalet). W polskich szkołach większość tych zadań wykonują specjaliści pracownicy szkoły.

W gimnazjum pod koniec każdego semestru przeprowadza się egzaminy, których wyniki brane są pod uwagę przy rekrutacji do liceum. Jest to niezwykle intensywny czas w życiu młodych Japończyków, który spędzają na lekcjach indywidualnych, kursach przygotowawczych do egzaminów (*juku*). Japońska młodzież bardzo aktywnie działa w kołach zainteresowań

⁸ R. Balaji Iyer, *Blending East and West for holistic education*, Educational Research and Reviews, luty 2015, 10(3), s. 244-248, [data dostępu: 15.10.2019] <https://academicjournals.org/journal/ERR/article-full-text/A3563C750067>

⁹ R. Nisbett, *Geografia myślenia. Dlaczego ludzie Wschodu i Zachodu myślą inaczej*, s. 67.

¹⁰ Biuletyn informacyjny. *Edukacja w Japonii, grudzień 2010* [data dostępu: 15.10.2019] <https://www.pl.emb-japan.go.jp/kultura/documents/Biuletyny/biuletyn1210.pdf>

¹¹ Tamże.

(w 2007 roku 90,8% gimnazjalistów i licealistów należało do kół), które w większości przygotowują do konkursów. W trwającym 3 lata liceum od połowy 2. klasy uczniowie zaczynają intensywne przygotowania do egzaminów wstępnych na studia. Rywalizacja jest ogromna. Licealiści uczęszczają po lekcjach do specjalnych prywatnych szkół przygotowujących do egzaminów na uczelnie wyższe (*yobikō*)¹².

Zachodni nauczyciele przypisują sukces japońskich uczniów w międzynarodowych konkursach azjatyckiej kulturze. Rzeczywiście, wysoka wartość, jaką rodziny przykładają do osiągnięć dzieci i ich sukcesów w szkole odgrywa tu zatem kluczową rolę. Relacje nauczycieli i uczniów są bardziej swobodne w kulturze Zachodu, podczas gdy w edukacji kultury Wschodu bardziej formalne. W systemach zachodnich kładzie się nacisk na wspieranie wyborów i ciekawości uczniów oraz zachęcanie ich do kwestionowania pomysłów i zadawania wszelkiego rodzaju pytań filozoficznych. Zdaniem Marca Tuckera, kraje azjatyckie budują bardziej efektywne systemy edukacji nie ze względu na swoją kulturę konfucjańską, ale dlatego, że czerpią z najsilniejszych elementów kultury zarówno wschodniej, jak i zachodniej, a tym samym były w stanie stworzyć systemy edukacyjne lepiej dostosowane do współczesnych potrzeb niż kraje, które tego nie zrobiły¹³.

Edukacja i związki partnerskie w kręgu kultury Wschodu i Zachodu

Nawiązywanie i rozwijanie relacji partnerskich wiąże się z jednej strony z pewnymi ogólnymi, uniwersalnymi aspektami funkcjonowania związków, natomiast z drugiej możemy mówić o konkretnych elementach relacji, jakie są charakterystyczne i specyficzne dla społeczeństwa, w którym się żyje. Bycie w związku pełni wiele psychologicznych i społecznych funkcji, stanowiących egzemplifikację kultury, która definiuje i organizuje przejawy aktywności ludzkiej, w tym przypadku łączenia się w pary¹⁴.

Uwzględniając złożoność procesów kulturowych, mamy do czynienia zatem z pewnym głównym, większościowym modelem seksualności oraz modelami alternatywnymi – mniejszościowymi w kręgu kultury Wschodu i Zachodu. Dlatego, bardzo ważne jest zaznaczenie, iż nie powinno się analizować różnic i podobieństw międzykulturowych w ramach jednego wymiaru na zasadzie „podobne lub różne”, ponieważ wpadamy wtedy w pułapkę

¹² Tamże.

¹³ M. Trucker, *Education eastern culture and western values*, [data dostępu:15.10.2019] <http://ncee.org/2016/07/education-eastern-culture-and-western-values/>

¹⁴ T.L. Steele, *Sex, Self, and Society. The Social Context of Sexuality*, Belmont 2005.

splaszczania i jednowymiarowego spostrzegania określonych zjawisk. Z drugiej strony, do pewnego stopnia trudno również uniknąć generalizacji, ze względu na wielość różnych mniejszościowych modeli partnerstwa.

W Japonii tradycyjna rodzina i jej funkcjonowanie było ściśle podporządkowane tradycji konfucjańskiej¹⁵. Zgodnie z nią role kobiece i męskie były jasno zdefiniowane i oznaczały męską dominację w zakresie inicjatywy wyboru partnerki. Miały również swoje odzwierciedlenie w obszarze życia seksualnego, w którym kobieta miała zaspokajać wszelkie pragnienia i fantazje męskie, jednocześnie nie rozwijając swojej kobiecej seksualności¹⁶. Z drugiej strony, animistyczna duchowość *Shinto*, pełna bóstw namiętnych, agresywnych, ale też czasem egoistycznych, mściwych i tym podobnych, dawała podstawę do traktowania potrzeb seksualnych jako naturalnych i bliskich naturze popędowej, a nie podlegających ocenie moralnej¹⁷. Ta dwoistość seksualna przez wieki wytworzyła swoisty układ odniesienia, gdzie seks traktuje się rekreacyjnie i hedonistycznie, a potrzeba seksualna jest realizowana spontanicznie, bez moralizowania i negatywnych konotacji. Jednocześnie, seksualność jest oddzielona od rodziny, jedynie poza aspektem prokreacyjnym, który pozwala na kontynuację linii genealogicznej (oczywiście opartej na synach). Należy też dodać, iż tradycyjnie „dziewictwo” w modelu japońskim nigdy nie nabrało wyrazistego znaczenia, a monogamia nie była traktowana jako model jedyny¹⁸.

Powszechnie przyjęta norma w kręgu kultury zachodniej (w tym w Polsce), przejawiająca się tym, iż małżonkowie powinni być jednocześnie głównymi albo wręcz jedynymi dla siebie partnerami seksualnymi (czyli monogamia), przez bardzo długi czas w rozwoju społecznym Japonii była modelem mniejszościowym. Patrząc z perspektywy historycznej, istniały również na wyspach japońskich alternatywne modele, takie jak: poliandria, gdzie jedna kobieta wchodzi w związek z kilkoma mężczyznami, poligynia, czyli bycie jednego mężczyzny jednocześnie w związku z kilkoma kobietami, poliginandria – jednoczesny związek kilku kobiet z kilkoma mężczyznami, oraz promiskuityzm, zwłaszcza w okresie młodzieńczym – dążenie do swobodnego dostępu do partnerów seksualnych, najczęściej bez tendencji do budowania stałego związku. Posiadanie wielu partnerów seksualnych, seks rekreacyjny, ale także seks grupowy, seks komercyjny, wyrafinowane techniki seksualne były (i nadal są) zjawiskiem akceptowanym. Społeczeństwo japońskie w tym

¹⁵ J. Kingston, *Japan's Quiet Transformation: Social Change and Civil Society in the Twenty-First Century*, London - New York 2004; Y. Kawanishi, *Mental Health Challenges Facing Contemporary Japanese Society: "The Lonely People"*, Kent 2009.

¹⁶ B.L. De Mente, *Sex and the Japanese*, Tokyo 2009; Y. Kawanishi, *Mental Health Challenges Facing Contemporary Japanese Society: "The Lonely People"*, Kent 2006.

¹⁷ B.L. De Mente, *Sex and the Japanese*.

¹⁸ Ho, Swee Lin, 'Playing Like Men': *The Extramarital Experiences of Women in Contemporary Japan*, *Ethnos*, 2012, 77, 3, s. 321-343.

zakresie charakteryzuje się permissywnym modelem, a co za tym idzie – bardzo wąskim zakresem ograniczeń.

Jednocześnie, harmonia grupy i porządek społeczny nakładają na te spontaniczne przejawy seksualności ramy instytucjonalne, budując niejako minisystemy, gdzie i z kim wolno, szczególnie kiedy honor rodziny staje się punktem odniesienia¹⁹. W efekcie doszło do wyraźnego rozdzielenia sposobu, w jaki młodzi ludzie realizują potrzebę seksualną przed ślubem oraz po wejściu w oficjalny związek.

Oczywiście, można powiedzieć, iż w pewnym sensie podwójny system funkcjonuje również w kulturze Zachodu, z oficjalnie promowanym i propagowanym modelem wartości judeochrześcijańskich (w tym absolutną monogamią) i moralnie piętnowanymi innymi formami seksualności, a jednocześnie istniejącymi niszami subkultur seksualnych²⁰. Jednak różnica, jaka wydaje się tu być dominująca, jest taka, iż w kulturze japońskiej istnieje większe przyzwolenie na współistnienie świata promowanego i realnego, i ta paralelność jest powszechnie akceptowana, wręcz oczekiwana. Natomiast w kulturze Zachodu, ze zdecydowanie większym poziomem absolutyzmu moralnego, dochodzić może w szerszym zakresie do rozczepienia pomiędzy zachowaniem „idealnym” i „realnym”, w efekcie sprowadzając seksualność do obszaru potencjalnie ocenianego pejoratywnie.

W ramach dynamiki łączenia się w pary, już na etapie poznawania się zaznaczają się pewne różnice kulturowe. W modelu polskim (zachodnim) generalnie mówimy o łączeniu relacji miłosnej i seksualnej. Rozwój miłości jest preferowanym społecznie scenariuszem, a czasem warunkiem wstępnym, czy nawet koniecznym, do przejścia do etapu seksualnego. Osoby powinny się najpierw poznać, pokochać, zbudować więź i przejść do budowania rodziny opartej na wierności „do grobowej deski”. Oczywiście jest to model propagowany, acz niekoniecznie realizowany. Ważny jednak w tym procesie jest wybór określonego partnera, z którym zgodnie z ideałem romantycznej miłości, zaangażowanie, porozumienie i relacja seksualna idą w parze.

W Japonii poznanie się potencjalnych partnerów przyjmuje inne formy ekspresji społecznej. Powszechnie przyjęte jest uczestniczenie w *Goukon*, czyli imprezowych spotkaniach towarzyskich organizowanych najczęściej w restauracjach, podczas których mężczyźni i kobiety mogą się spotkać, upić i zapoznać. Nazwa pochodzi od japońskich słów *goudo* – mieszać, kombinować i *konpa*, co oznacza nieformalne spotkanie grupowe. To jak grupowa randka w ciemno, ponieważ celem jest znalezienie potencjalnego kandydata, albo na jedną noc, albo na dłuższy czas. *Goukon* to grupa ludzi z tego samego uniwer-

¹⁹ B.L. De Mente, *Sex and the Japanese*.

²⁰ B. Geller, *Judaism*, [w:] *Sex and Religion*, red. Ch. Manning, P. Zuckerman, Belmont 2005, s. 93-116; A.F. LoPresti, *Christianity*, [w:] Tamże, s. 117-141.

sytetu albo miejsca pracy, którzy się umawiają i w atmosferze alkoholu oraz relaksu dochodzi do poznawania potencjalnych partnerów i sprawdzenia, na ile wpasowują się w obraz kandydata na kolejne randki. W praktyce jest to społeczne przyzwolenie na seks bez zobowiązań²¹, z pewnym, aczkolwiek niskim, prawdopodobieństwem, iż z tego doświadczenia przejdzie się do relacji bardziej rozwiniętej. O miłości nikt tu nie mówi, a już na pewno nie oczekuje się „związku dusz”.

Kolejne potencjalne etapy relacji też są wbudowane w jasno zdefiniowane ramy społeczno-kulturowe. Etap „chodzenia” jest traktowany jako naturalny czas aktywności seksualnej bez żadnych ograniczeń, a więc psychologiczna jest w większym stopniu budowana na podstawie takich kryteriów zewnętrznych, jak: potencjał finansowy czy status rodziny pochodzenia. Posiadanie takich cech, jak zdolność do współpracy i gotowość do kompromisów ma większe znaczenie niż porozumienie duchowo-fizyczne w modelu zachodnim. Nie oznacza to, że Japończycy nie kochają; jest to jednak bardziej miłość oparta na zobowiązaniu, honorze, współpracy oraz harmonijnym wypełnianiu takich ról rodzinnych, jak: gotowość mężczyzn do wzięcia odpowiedzialności za zapewnienie finansów oraz kobietą aktywność w zakresie podjęcia roli dobrej żony i matki, a już niekoniecznie kochanki²².

Taka forma budowania związku oznacza też w większym stopniu zgodę na komercyjny seks, ponieważ w ramach podwójnego systemu odniesienia jest przyjęte, że seks hedonistyczny może być realizowany poza małżeństwem. Tutaj wyraźnie zaznaczają się różnice świata Wschodu i Zachodu. W krajach uznających monogamię jako wartość, seks pozamałżeński z definicji będzie odbierany jako zjawisko negatywne, natomiast w ujęciu japońskim będzie piętnowany jedynie wtedy, gdy zagraża utrzymaniu harmonii rodzinnej lub grozi utracie „twarzy” i honoru w oczach otoczenia. Mówimy tu o normach regulujących kwestie seksu pozamałżeńskiego odnoszących się do pojawienia się społecznego wstydu, a nie moralnego poczucia winy. Kluczowym kryterium jest tu harmonia relacji społecznych, a nie generalna negacja seksu pozamałżeńskiego, w tym komercyjnego.

To też dobrze tłumaczy, dlaczego w modelu polskim oczekuje się, że aktywność seksualna małżonków jest elementem definicyjnym małżeństwa i przyjmuje się, że seks będzie kontynuowany do wieku podeszłego, a przynajmniej tak długo, jak oni sobie tego życzą i pragną. Natomiast w modelu japońskim seks małżeński przyjmuje dynamikę bardzo szybko malejącą, a po

²¹ Ho Swee Lin, *Private Love and Public Space: Love Hotels and the Transformation of Intimacy in Contemporary Japan*, *Asian Studies Review*, 2008, 32, s. 31-56.

²² Y. Moriki, *Mothering, Co-sleeping, and Sexless Marriages: Implications for the Japanese Population Structure*, *The Journal of Social Science*, 2012, 74, s. 27-45.

urodzeniu dziecka właściwie zanikającą, ponieważ w kulturowej definicji małżeństwa bardziej chodzi o seks prokreacyjny. Po wejściu w rolę rodziców seks przestaje mieć większe uzasadnienie i staje się aktywnością marginalną, albo wręcz nieistniejącą²³.

Podsumowując, należy zaznaczyć, iż budowanie relacji i proces tworzenia związków ma pewne elementy uniwersalne, ale też świat kultury Wschodu i Zachodu oferuje zjawiska unikalne, i to jest czynnikiem dynamizującym relacje międzykulturowe we współczesnych czasach.

Rodzina i rodzicielstwo w kulturze Wschodu oraz Zachodu

Rozważania teoretyczne poświęcone zagadnieniom szeroko rozumianego rodzicielstwa na przykładzie Wschodu oraz Zachodu wymagają sięgania do źródeł nie tylko z dziedziny pedagogiki czy też psychologii, ale także, a może nawet przede wszystkim, antropologii kulturowej. Problematyka związana z realizacją roli rodzicielskiej, jak również pozycją dziecka w rodzinie oraz wzajemnymi relacjami wychowawczymi, w ujęciu porównawczym uwzględniającym wymienione wyżej obszary geograficzne, wymaga podjęcia refleksji związanych z jakością współczesnej rodziny (przyjmując zarazem zachodzące zmiany), funkcjonującej w określonych warunkach społeczno-kulturowych. Źródłem tych refleksji można uczynić między innymi dane płynące z badań empirycznych, związanych z szeroko pojmowaną tematyką rodziny i pełnionych przez nią funkcji, w tym szczególnie funkcji wychowawczej. Poznanie sposobu funkcjonowania rodziny dostarcza określonych korzyści, bowiem jak twierdził B. Malinowski badanie rodziny, jako uniwersalnej instytucji ludzkiej, przybliży nas do „zrozumienia istoty danej kultury”. To ona przede wszystkim, ale i także szereg elementów poza nią, a więc między innymi polityka społeczna poszczególnych państw, tradycje, czy też czynniki demograficzne, stanowią o niezwykłej różnorodności tych regionów; należy przy tym dodać, że kraje Wschodu oraz Zachodu także pod wieloma względami różnią się w zakresie szeroko rozumianej tematyki rodzicielstwa.

Z tego też powodu w opracowaniu dokonano wyboru krajów, które można uznać za reprezentacje regionu wschodniego oraz zachodniego, to jest kolejno Japonię oraz Polskę, wskazując na podstawowe informacje dotyczące

²³ Y. Moriki, K. Hayashi, R. Matsukura, *Sexless Marriages in Japan: Prevalence and Reasons*, [w:] *Low Fertility and Reproductive Health in East Asia*, red. N. Ogawa, I.H. Shah, New York – London 2015, s. 161-186.

rodzicielstwa²⁴. Zestawienie Polski i Japonii w jednym z kluczowych obszarów funkcjonowania jednostki, a więc w obszarze rodziny, uprawnia do poszukiwania tych elementów, które z jednej strony wskazują na podobieństwa, z innej z kolei na różnice.

W przypadku podobieństw można dostrzec swoiste przeobrażenia dotyczące współczesnych rodzin, które obejmują takie aspekty, jak spadek liczby dzietności²⁵ i tym samym rezygnację z rodziny dużej, wielopokoleniowej na rzecz rodziny nuklearnej. Wydaje się także, że tym co łączy rodziny polskie i japońskie jest wciąż dominująca rola matki w opiece nad dzieckiem, zwłaszcza małym.

Niemniej jednak, szczególnie interesujące z poznawczego punktu widzenia wydają się te zagadnienia związane z rodziną i rodzicielstwem, które ze względu na odmienne uwarunkowania demograficzne, ekonomiczne, społeczne i kulturowe dla obu krajów są różnorodne.

Japonia w odróżnieniu od Polski wykazuje wiele cech społeczeństwa kolektywistycznego²⁶, co nie pozostaje bez znaczenia dla wychowania dzieci w tym kraju. W rodzinie japońskiej wychowuje się więc jednostkę, która ma rozumieć swoją wspólnotę, a przede wszystkim jej sprzyjać. Jak podają S.D. Holloway, A. Nagase, już po przekroczeniu progu niemowlęstwa, w dziecku kształtowane są właśnie te dyspozycje i umiejętności, które budują odpowiedzialność za innych²⁷. W działalności wychowawczej japońskich rodziców obecne są elementy ideologii konfucjańskiej. W kształtowaniu zachowań społecznie pożądanych matki wykorzystują często pośrednie formy, wśród których wskazać można między innymi na *mimamoru* – „obserwację z oddalenia”, czyli nieangażowania się w dziecięce konflikty. Metoda ta pozwala dziecku uczyć się na własnych błędach, a więc ponosząc konsekwencje własnego działania. Obok tej metody, w literaturze przedmiotu wskazuje się także na *wakaraseru* („zrozumiane przez dziecko”); rodzice wierzą bowiem, że dziecko jest zdolne do przestrzegania pewnych zasad związanych z zachowaniem wtedy, kiedy je rozumie²⁸.

²⁴ Interesujące porównanie stylów rodzicielskiej działalności na przykładzie Chin oraz Ameryki podejmuje Amy Chua w swojej książce zatytułowanej *Bojowa pieśń tygryscy*.

²⁵ Podają za: Susan D. Holloway, Ayumi Nagase, *Child Rearing in Japan*, [w:] *Parenting Across Cultures. Childrearing, Motherhood, and Fatherhood in Non-Western Cultures*, red. H. Selin, New York – London 2014, s. 59-76; A. Durasiewicz, *Ogólnonarodowe rozwiązania w zakresie polityki rodzinnej na przykładzie wybranych krajów – rekomendacje dla Polski*, [w:] *Umiejdzynarodowienie polskiej polityki społecznej – aspekty globalne i europejskie*, red. K. Głębicka, M. Kubiak, Gdańsk 2013, s. 129-133.

²⁶ G. Hofstede, *Wymiary kultur narodowych* [data dostępu: 10. 07. 2019 r.] <https://www.hofstede-insights.com>

²⁷ S.D. Holloway, A. Nagase, *Child Rearing in Japan*, s. 68.

²⁸ Tamże.

Działania wychowawcze w japońskiej rodzinie z jednej strony charakteryzuje nadopiekuńczość, z drugiej jednak pewien nacisk na młodego człowieka, który wiąże się z potrzebą osiągnięcia wysokich wyników w nauce²⁹. Działania te w znacznej mierze podejmowane są przez matki. Łączy je bowiem z dzieckiem bardzo bliska więź emocjonalna, którą osiąga się wskutek fizycznej bliskości. Badania pokazują, że japońskie kobiety są bardziej skłonne, aniżeli matki z Zachodu, karmić swoje dziecko na żądanie, czy też angażować się w interakcje słowne. Znanym w Japonii zjawiskiem jest wspólne spanie dzieci z rodzicami, co utrzymuje się w większości japońskich rodzin także i współcześnie. Dynamika relacji pomiędzy matką a potomstwem określana jest jako *amae*, a więc swoisty związek łączący matkę z jej dzieckiem. Jak podaje R. Orzechowski, dziecko oddaje się całkowicie pod opiekę matki, a ona z kolei czerpie zadowolenie z owego bezgranicznego zaufania i stara się jak najlepiej spełnić oczekiwania dziecka³⁰. *Amae* można w zasadzie uznać za prototyp dla kolejnych relacji w późniejszych etapach życia każdego Japończyka (np. w relacji pracownika i pracodawcy)³¹.

Japonia jest więc tym krajem, w którym kobieta pełni dominującą rolę w dziedzinie opieki i wychowania dzieci, co pozostawia swoiste konsekwencje dla jej pozycji w japońskim społeczeństwie. Kobiety, które zostają bowiem matkami, najczęściej przerywają pracę, aby zająć się domem, wychowaniem i edukacją dzieci³². Okazuje się więc, że łączenie roli matki i pracownicy w Japonii jest bardzo trudne³³. Współcześnie japońskie kobiety opóźniają zatem decyzję o zamążpójściu oraz rodzicielstwie bądź całkowicie z niego rezygnują; kształcą się i podejmują stałą pracę zarobkową, co bez wątpienia implikuje dla japońskiej sytuacji demograficznej oraz gospodarczej³⁴.

Z kolei japoński ojciec w wychowaniu dzieci w zasadzie bierze udział w bardzo ograniczonym stopniu. Jak podkreśla M. Żurawska,

Japończyk ma za zadanie pracować na utrzymanie rodziny, co pochłania sporą większość jego czasu – wychodzi do pracy wcześniej rano, wraca późno, czasem nad ranem, gdy obowiązuje go *spotkanie integracyjne* ze współpracownikami³⁵.

²⁹ R. Orzechowski, *Analiza dysfunkcji występujących w rodzinie japońskiej na przykładzie hikikomori i syndromu męża na emeryturze*, *Tematy z Szewskiej*, 2017, 2(19), s. 54.

³⁰ Tamże, s. 48.

³¹ K. Konecki, *W japońskiej fabryce*, Łódź 1992, s. 6.

³² B. Jelonek, *Ewolucja instytucji japońskiego małżeństwa*, *Ogrody Nauk i Sztuk*, 2016, 4, s. 139.

³³ I. Dominik, *Chińczycy wychowują bez pieluch, Skandynawowie bez stresu, a Francuzi zostawiają niemowlaka z nianią, podczas gdy sami wyjeżdżają na superurlop*, [data dostępu: 10.07. 2019 r.] <http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/56,53664,21847315,japonia-czyli-nie-jestes-najwazniejszy,,3.html?disableRedirects=true>

³⁴ B. Jelonek, *Ewolucja instytucji japońskiego małżeństwa*, s. 139.

³⁵ M. Żurawska, *Kobieta japońska – jej status na tle rodziny*, [data dostępu: 10. 07. 2019 r.] <http://www.japonia.org.pl/?q=pl/node/8>

Opóźnianie decyzji o rodzicielstwie, wynikające z utrudnień w zakresie łączenia roli rodzica i pracownika (szczególnie w przypadku kobiet), spowodowało w konsekwencji spadek dzietności w społeczeństwie japońskim. Stawia się w związku z tym przed polityką rodzinną tego kraju określone zadania, wśród których za najważniejsze uznaje się: po pierwsze – zagwarantowanie możliwości zrównoważenia pracy oraz opieki nad dziećmi; po drugie – wzrost zaangażowania udziału mężczyzn – ojców w wychowaniu potomstwa, w tym także korzystania z przysługującego im urlopu rodzicielskiego³⁶.

Przechodząc do charakterystyki zagadnień dotyczących rodzicielstwa Zachodu, warto wskazać, że Polska jest tym krajem, w którym obserwować można pewne ogólne tendencje związane z jakością rodzicielskiej działalności, które obecne są w większości krajów Europy oraz Ameryki Północnej. Wynikają one, w najbardziej elementarnym ujęciu, z detradycjonalizacji, związanej z zanikaniem patriarchalnego modelu rodziny. Taki stan rzeczy powoduje, że współcześnie zmienia się pozycja zarówno matki, ojca, jak też samego dziecka w rodzinie. Role poszczególnych członków definiuje się na nowo, wskazując zarazem na zmiany, jakie w obrębie każdej z pełnionych w rodzinie ról zachodzą. Małgorzata Sikorska opisuje nowy model matki, ojca oraz dziecka³⁷. Podkreśla w nim, że *nowa matka* jest kobietą, która może realizować swoją rolę według różnych wzorów; może więc zajmować się głównie wychowaniem dziecka i prowadzeniem domu, może łączyć wychowanie z realizacją własnych pasji, a przede wszystkim może łączyć macierzyństwo z karierą zawodową. Wzory te współcześnie stają się społecznie akceptowane, a wybór każdego z nich jest efektem splotu czynników społeczno-ekonomicznych oraz indywidualnych decyzji kobiet podejmujących rolę matki.

Nowy ojciec z kolei poza tym, że zapewnia byt rodzinie, angażuje się w opiekę nad dzieckiem i jest nim zainteresowany; dla żony jest partnerem, sam zaś realizuje się zawodowo. Utracony autorytet surowego władcy próbuje budować na bardziej osobistych walorach, a przede wszystkim na emocjonalnym stosunku względem dzieci.

Nowe dziecko natomiast ma swoje prawa³⁸; w wychowaniu traktowane jest podmiotowo, a przestrzeń życia rodzinnego staje się płaszczyzną sprzyjającą jego rozwojowi. W nowym wychowaniu dziecka szczególne miejsce zajmują jego potrzeby, których zaspokajanie przez zaangażowanych rodziców jest kluczowym elementem w kształtowaniu się tożsamości dorastającej jednostki.

³⁶ M. Atoh, M. Akachi, *Low Fertility and Family Policy in Japan – in an International Comparative Perspective*, Journal of Population and Social Security: Population Study, 2003, 1, s. 11-12.

³⁷ Charakterystykę nowej roli ojca, matki oraz dziecka podają za: M. Sikorska, *Nowa matka, nowy ojciec, nowe dziecko, o nowym układzie sił w polskich rodzinach*, Warszawa 2009, s. 168-200.

³⁸ A. Kwak, *Rozwojowy charakter rodzicielstwa – podstawowe zakresy zmian*, [w:] *Rodzicielstwo w różnych fazach rozwoju rodziny*, red. J. Brągiel, B. Górnicka, Opole 2017, s. 47.

Przejawem opisanych zmian w zakresie rodzicielstwa i tym samym wyrazem ich akceptacji przez współczesnych rodziców są wyniki badań, które wskazują, że wychowanie powinno opierać się na wzajemnym porozumieniu pomiędzy rodzicami a dziećmi³⁹.

Zmiany zarówno w postrzeganiu i zarazem realizacji roli matki oraz ojca powodują, że rodzicielstwo w krajach zachodnich, w tym w Polsce, często jest świadomym wyborem, podejmowanym przez młodych ludzi wskutek szacowania z jednej strony, inwestycji związanych z dzieckiem i z drugiej – ograniczeń wynikających z nowej roli⁴⁰. Rodzicielstwo nabiera zatem nowego znaczenia i w biografii młodych dorosłych często staje się jednym z życiowych projektów. Wyniki badań Joanny Ostouch-Kamińskiej pokazują, że tym co łączy poglądy kobiet i mężczyzn w zakresie rodzicielstwa jest wysoka ranga, jaką mu nadają; badani uznali rodzicielstwo za „najważniejsze doświadczenie w życiu...”⁴¹. Z kolei w badaniach Karoliny Kuryś wśród dorosłych pełniących rolę matki i ojca po raz pierwszy, rodzicielstwo traktowane było przeważnie w kategoriach wyzwania, a więc realizacji zadań pozwalających przejść przez ważną życiową próbę w sytuacji, która jest często trudna i zarazem nieznana⁴².

Rodzicielstwo realizowane wskutek świadomie podejmowanego wyboru pozwala stwierdzić, że zarówno kobiety, jak też mężczyźni podejmujący rolę matki i ojca zdają się być dobrze przygotowani do tak ważnego życiowo zadania. Okazuje się bowiem, że w praktyce działalności wychowawczej polscy rodzice wykazują się zadowalającym poziomem świadomości pedagogicznej dotyczącej wiedzy i przekonań związanych z opieką i wychowaniem⁴³.

Kulturowe odmienności w strukturach pracy i organizacji

Paradoksalnie, podobnymi cechami odznacza się świat pracy i organizacji. Występują w nim zarówno elementy wspólne, uniwersalne, jak i te, które można z pełną odpowiedzialnością nazwać swoistymi dla Japonii. Ta jest

³⁹ Badanie CBOS pt. *Opinie Polaków o wychowaniu i roli szkół w procesie wychowawczym*, 2009, [data dostępu: 10.07. 2019 r.] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_121_09.PDF

⁴⁰ L. Bakiera, *Zaangażowane rodzicielstwo na tle współczesnej rodziny*, Kultura i Edukacja, 2014, 2, s. 147.

⁴¹ J. Ostouch-Kamińska, *Rodzina partnerska jako relacja współzależnych podmiotów*, Kraków 2011, s. 246.

⁴² K. Kuryś, *Urodzenie pierwszego dziecka jak wydarzenie krytyczne w życiu kobiet i mężczyzn*, Kraków 2010, s. 126.

⁴³ P. Wesołowska, *Świadomość pedagogiczna współczesnych rodziców oraz jej źródła*, Poznań 2019, s. 211.

w przypadku SMED. Jest to skrót od angielskiej nazwy *single minute exchange of die*, („jednominutowa wymiana matrycy”), dotyczącej usprawnień w obsłudze tonażowej prasy hydraulicznej. W 1969 roku dokonał tego japoński specjalista w dziedzinie organizacji Shigeo Shingo. Przebrojenie urządzenia trwało dotąd w zakładach Toyota Motor cztery godziny. Shingo skrócił ten czas do zaledwie trzech minut⁴⁴. Fakt ten można uznać za znamienny nie tylko dla gospodarki japońskiej i dla swoistej walki konkurencyjnej (wiadomo było, że podobne przebrojenie dokonywane jest w niemieckiej fabryce Volkswagena w dwie godziny), ale również w odniesieniu do pewnej filozofii pracy i wydajności. Jednocześnie, podjęcie takich działań możliwe było dzięki odpowiedniemu przepływowi informacji między robotnikami a kadrą kierowniczą przedsiębiorstwa.

Komunikowanie ma doniosłe znaczenie dla funkcjonowania firm japońskich. Transfer informacji jest niezbywalnym elementem organizacji⁴⁵. Jedną z technik komunikacyjnych i zarazem technik podejmowania decyzji jest system *ringi*. Oznacza on domaganie się podjęcia decyzji. Jest to pisemna rekomendacja domagająca się podjęcia określonych działań przez kierownictwo. *Ringi* jest przedstawiane zwierzchnikom przez podwładnych – od szeregowych pracowników, przez bezpośrednich zwierzchników, szefów sekcji, wydziałów, aż do dyrekcji. Następnie, od góry, decyzja podjęta na podstawie projektu pomysłodawcy, z uwzględnieniem uwag i opatrzona poprawkami, wraca na dół⁴⁶.

Jak sądzimy, w praktyce, przed sformułowaniem takiego dokumentu podejmuje się szereg konsultacji, stawia się diagnozę obecnego stanu rzeczy. Bez wątpienia jednak, system ten pozwala tak zwanym szeregowym pracownikom na współdziałanie w wytyczaniu celów przedsiębiorstwa. System *ringi* nie oznacza wszelako podejmowania decyzji przez podwładnych. Punktem wyjścia jest tu raczej zastanowienie się, co zrobiłbym, gdybym był na miejscu swojego przełożonego.

System wzajemnej wymiany informacji wyraża się również przez organizowanie porannych apeli, tak zwanych *chorei*. Kierownictwo w czasie tych spotkań przekazuje zamierzenia dyrekcji, zarządu przedsiębiorstwa, referuje stan wykonania planu i stawia cele na dzień bieżący. Preferuje się tu szcze-

⁴⁴ Z. Martyniak, *Shigeo Shingo i założenia metody SMED*, Organizacja i Kierowanie, 1993, 4, s. 21-22 i 28-30; tenże, *Założenia systemu Shigeo Shingo*, Organizacja i Kierowanie, 1997, 2, s. 56-60; por. też, *Socjologiczne, pedagogiczne i psychologiczne problemy organizacji i zarządzania*, red. S. Banaszak K. Doktor, Poznań 2009.

⁴⁵ W.C. Byham (with George Dixon), *Shogun Management: How North Americans Can Thrive in Japanese Companies*, New York 1993, s. 44-46 i 56-69.

⁴⁶ K. Konecki, *Komunikacyjne aspekty funkcjonowania przedsiębiorstwa na przykładzie przedsiębiorstwa japońskiego*, Organizacja i Kierowanie, 1992, 3-4, s. 59-60; tenże, *Kultura organizacyjna japońskich przedsiębiorstw przemysłowych*. Studium socjologiczne, Łódź 1994, s. 128-133.

rość, uprzejme odnoszenie się do siebie, otwartość. Posłuchu nie znajdują natomiast osoby odznaczające się brawurą i zbytnią ekspansywnością. *Chorei* odbywają się również w wielkich, znanych korporacjach, jak na przykład Sony. Tutaj podobnie, mistrz przedstawia raport z wykonania planu w dniu poprzednim oraz informuje, co należy wykonać danego dnia. Bacznie obserwuje przy tym twarze pracowników, interesując się ich zdrowiem i samopoczuciem.

Inną formą komunikacji są przyjęcia organizowane po zakończeniu pracy. Omawia się tutaj problemy przedsiębiorstwa, aby lepiej koordynować działania poszczególnych działów i grup pracowniczych⁴⁷.

W tym miejscu raz jeszcze powrócimy do systemu *ringi*, tak charakterystycznego dla japońskich przedsiębiorstw. Otóż, Krzysztof Konecki prowadził badania z użyciem techniki obserwacji uczestniczącej w dwóch firmach: Maekawa oraz Shi. Zaskoczeniem dla samego badacza był fakt, iż żaden pracownik nie potrafił wyjaśnić pojęcia „ringi”. Rzecz jasna, system ten był w obydwu badanych przedsiębiorstwach stosowany. Nastąpiła jednak swego rodzaju internalizacja wartości reprezentowanych przez *ringi*. Funkcjonowanie systemu stało się drugą naturą tych osób. Używając słów S. Kozyra-Kowalskiego można by powiedzieć, że stał się on siłą osobowości pracowników.

W tym miejscu wypada także zwrócić uwagę na specyficzne czynniki przesądzające w dużej mierze o takim stanie rzeczy, jak system pracy w Japonii, z jego dożywotnim zatrudnieniem, płacą senioralną i innymi elementami swoistego zespoleńia pracownika z firmą i wzajemną lojalnością⁴⁸. Wprawdzie nowe formy organizacji pracy wdrażane są w krajach zachodnich i dalekowschodnich. Wiele z nich ma jednak swój japoński rodowód. Szczególnie gdy rozpatrujemy proces przebiegający we względnie rozległym okresie, na przykład kilkudziesięciu lat.

Humanizacja pracy przestała zatem być refleksją czysto teoretyczną. Okazało się, iż wdrożenie tych zasad przynosi wymierne korzyści dla krajów czy wężiej – przedsiębiorstw, które zdecydowały się na taki krok. Słynna już chyba reguła Deminga 85:15⁴⁹, wywiedziona na podstawie wieloletnich doświadczeń doradczych w Japonii, głosi, iż za nieprawidłowości w procesie pracy w 85% odpowiedzialne jest kierownictwo, a w 15% robotnicy. Jednakże, stosowały i stosują tę i inne zasady nie tylko korporacje japońskie. Można także wskazać wiele koncernów amerykańskich, które odniosły sukces

⁴⁷ K. Konecki, *Komunikacyjne aspekty funkcjonowania przedsiębiorstwa*.

⁴⁸ R. Guillaín, *Japonia trzecie mocarstwo*, przekł. A. Galica, Warszawa 1972, s. 109-118 i 122-123; W.C. Byham, *Shogun Management*; W. Ratyński, *Menedżerskie i organizatorskie metody zarządzania*, Warszawa 2002.

⁴⁹ J. Bank, *Zarządzanie przez jakość*, przekł. A. Teodorowicz, Warszawa 1996; M. Urbaniak, *Zarządzanie jakością. Teoria i praktyka*, Warszawa 2004.

między innymi dzięki temu, że zdecydowały się na zastosowanie nowych sposobów organizacji pracy. I tu z kolei zaznaczają się pewne podobieństwa między Wschodem i Zachodem, wraz z procesami przenikania się kultur.

Uwagi końcowe

Badania porównawcze, prócz walorów poznawczych i niekiedy praktycznych, odznaczają się jeszcze jednym elementem, który nie daje się pominąć ani w fazie heurystycznej, ani na dalszych etapach postępowania badawczego. Jest to autentyczna ciekawość, która przejawia się między innymi w dociekaniach – jakie podobieństwa i jakie różnice charakteryzują badane kultury oraz związki międzykulturowe. Również w naszym przypadku ciekawość towarzyszy nam od początku, czyli od wstępnego zarysu projektu badawczego.

Niniejszy tekst odzwierciedla, jak wierzymy, nie tylko zaciekawienie, lecz także pewne tezy, które nasuwają się po przeprowadzeniu literaturowej kwerendy oraz analiz typu *desk research*. Zarysowana specyfika japońskiego systemu edukacji, pozostającego w określonym kontraście do stosowanych w Polsce rozwiązań, specyfika związków partnerskich w Kraju Kwitnącej Wiśni, pozostająca w bliskiej relacji ze swoistym stylem życia, wreszcie budząca od wielu dekad szereg kontrowersji organizacja pracy silnie powiązana z ponadprzeciętną wydajnością i efektywnością, to wymowne przykłady różnic między odległymi geograficznie kulturami. To tylko jeden z punktów widzenia – obecny w niniejszym tekście oraz naszych badawczych planach. Jednakże, prócz poszukiwania różnic, staramy się odnajdywać w obu względnie monokulturowych krajach podobieństwa, które wpisują się w procesy globalizacyjne i procesy kulturowej dyfuzji. Wgląd w realny kształt tych zjawisk i procesów dadzą badania empiryczne, których otwarty charakter zakłada także możliwość włączania do nich kolejnych sfer poddawanych analizie oraz kolejnych osób reprezentujących różnorodne kulturowo środowiska.

BIBLIOGRAFIA

- Atoh M., Akachi M., *Low Fertility and Family Policy in Japan – in an International Comparative Perspective*, Journal of Population and Social Security: Population Study, 2003, 1.
- Badanie CBOS pt. *Opinie Polaków o wychowaniu i roli szkół w procesie wychowawczym*, 2009, [data dostępu: 10.07. 2019 r.] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_121_09.PDF
- Bakiera L., *Zaangażowane rodzicielstwo na tle współczesnej rodziny*, Kultura i Edukacja, 2014, 2.

- Banaszak S., *Edukacja menedżerska: geneza i znaczenie w nowoczesnych społeczeństwach*, Studia Edukacyjne, 2015, 35.
- Banaszak S., *Menedżerowie w społeczeństwie współczesnym. Studium z socjologii edukacji*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019.
- Banaszak S., Doktor K. (red.), *Socjologiczne, pedagogiczne i psychologiczne problemy organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo WSKiZ, Poznań 2009.
- Biuletyn informacyjny. *Edukacja w Japonii*. Grudzień 2010. [data dostępu: 15.10.2019] <https://www.pl.emb-japan.go.jp/kultura/documents/Biuletyny/biuletyn1210.pdf>.
- Braġiel J., Górnicka B. (red.), *Rodzicielstwo w różnych fazach rozwoju rodziny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2017
- Byham W.C. (with George Dixon), *Shogun Management: How North Americans Can Thrive in Japanese Companies*, Harper Business, New York 1993.
- De Mente B.L., *Sex and the Japanese*, Tuttle Publishing, Tokyo 2006.
- Dominik I., *Chińczycy wychowują bez pieluch, Skandynawowie bez stresu, a Francuzi zostawiają niemowlaka z nianią, podczas gdy sami wyjeżdżają na superurlop*, [dostęp: 10.07. 2019 r.] <http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/56,53664,21847315,japonia-czyli-linie-jestesnajwazniejszy,,3.html?disableRedirects=true>
- Geller B., *Judaism*, [w:] *Sex and Religion*, red. Ch. Manning, P. Zuckerman, Thomson Wadsworth, Belmont 2005, USA.
- Głąbicka K., Kubiak M. (red.), *Umiejdzynarodowienie polskiej polityki społecznej – aspekty globalne i europejskie*, Polskie Towarzystwo Polityki Społecznej, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2013.
- Guillain R., *Japonia trzecie mocarstwo*, przekł. A. Galica, Książka i Wiedza, Warszawa 1972.
- Hofstede G., *Wymiary kultur narodowych*, [data dostępu: 10. 07. 2019 r.] <https://www.hofstede-insights.com>
- Ho Swee Lin, *Private Love and Public Space: Love Hotels and the Transformation of Intimacy in Contemporary Japan*. *Asian Studies Review*, 2008, 32.
- Ho Swee Lin, 'Playing Like Men': *The Extramarital Experiences of Women in Contemporary Japan*, *Ethnos*, 2012, 77, 3.
- Iyer Ranjani Balaji, *Blending East and West for holistic education*, *Educational Research and Reviews*, 2019, 10(3), luty 2015, [data dostępu: 15.10.2019] <https://academicjournals.org/journal/ERR/article-full-text/A3563C750067>
- Jelonek B., *Ewolucja instytucji japońskiego małżeństwa*, *Ogrody Nauk i Sztuk*, 2016, 4.
- Kawanishi Y., *Mental Health Challenges Facing Contemporary Japanese Society: "The Lonely People"*, Global Oreintal Ltd., Kent 2009, The United Kingdom.
- Kingston J., *Japan's Quiet Transformation: Social Change and Civil Society in the Twenty-First Century*, Routledge Curzon, London – New York 2004.
- Konecki K., *Komunikacyjne aspekty funkcjonowania przedsiębiorstwa na przykładzie przedsiębiorstwa japońskiego*, *Organizacja i Kierowanie*, 1992, 3-4.
- Konecki K., *W japońskiej fabryce*, Instytut Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1992.
- Konecki K., *Kultura organizacyjna japońskich przedsiębiorstw przemysłowych. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1994.
- Kozyr-Kowalski S., *Socjologia, społeczeństwo obywatelskie i państwo*, wyd. II poszerzone, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2004.
- Kuryś K., *Urodzenie pierwszego dziecka jak wydarzenie krytyczne w życiu kobiet i mężczyzn*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.
- Kwieciński Z., *Funkcjonowanie szkoły w środowisku wiejskim. Studium wsi peryferyjnej*, PWN, Warszawa 1972.
- Kwieciński Z., *Wykluczanie*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2002.

- LoPresti A.F., *Christianity*, [w:] *Sex and Religion*, red. Ch. Manning, P. Zuckerman, Thomson Wadsworth, Belmont 2005, USA.
- Martyniak Z., *Shigeo Shingo i założenia metody SMED*, Organizacja i Kierowanie, 1993, 4.
- Martyniak Z., *Założenia systemu Shigeo Shingo*, Organizacja i Kierowanie, 1997, 2.
- Melosik Z., *Postmodernistyczne kontrowersje wokół edukacji*, Wydawnictwo Edytor, Poznań – Toruń 1995.
- Moriki Y., *Mothering, Co-sleeping, and Sexless Marriages: Implications for the Japanese Population Structure*, *The Journal of Social Science*, 2012, 74.
- Moriki Y., Hayashi K., Matsukura R., *Sexless Marriages in Japan: Prevalence and Reasons*, [w:] *Low Fertility and Reproductive Health in East Asia*, red. N. Ogawa, I.H. Shah, Springer Science+Business Media Dordrecht, New York – London 2015.
- Nisbett R., *Geografia myślenia. Dlaczego ludzie Wschodu i Zachodu myślą inaczej*, Smak Słowa, Sopot 2009.
- Orzechowski R., *Analiza dysfunkcji występujących w rodzinie japońskiej na przykładzie hikikomori i syndromu męża na emeryturze*, *Tematy z Szewskiej*, 2017, 2(19).
- Ostrouch-Kamińska J., *Rodzina partnerska jako relacja współzależnych podmiotów*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2011.
- Piketty T., *Capital in The Twenty-First Century*, przekł. A. Goldhammer, Harvard University Press, Cambridge 2014.
- Potulicka E., Rutkowiak J., *Neoliberalne uwikłania edukacji*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.
- Putnam R.D., *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, New York 2000.
- Ratyński W., *Menedżerskie i organizatorskie metody zarządzania*, Wydawnictwo Kodeks, Warszawa 2002.
- Selin H. (red.), *Parenting Across Cultures. Childrearing, Motherhood, and Fatherhood in Non-Western Cultures*, Springer, New York – London 2014.
- Sikorska M., *Nowa matka, nowy ojciec, nowe dziecko, o nowym układzie sił w polskich rodzinach*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.
- Steele T.L., *Sex, Self, and Society. The Social Context of Sexuality*, Thomson Wadsworth, Belmont 2005 USA.
- Szahaj A., *Neoliberalizm, turbokapitalizm, kryzys*, Instytut Wydawniczy „Książka i Prasa”, Warszawa 2017.
- Szymański M.J., *Studia i szkice z socjologii edukacji*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2015.
- Trucker M., *Education eastern culture and western values*, 2019, [data dostępu: 15.10.2019] <http://ncee.org/2016/07/education-eastern-culture-and-western-values/>.
- Urbaniak M., *Zarządzanie jakością. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2004.
- Wesołowska P., *Świadomość pedagogiczna współczesnych rodziców oraz jej źródła*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019.
- Żurawska M., *Kobieta japońska – jej status na tle rodziny*, [data dostępu: 10. 07. 2019 r.] <http://www.japonia.org.pl/?q=pl/node/8>